

Małgorzata Brzozowska

Semantyka krzyża w kulturze, słownikach i współczesnej polszczyźnie potocznej : (na materiale ankietowym)

Miscellanea Anthropologica et Sociologica 13, 47-62

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Małgorzata Brzozowska

Semantyka krzyża w kulturze, słownikach i współczesnej polszczyźnie potocznej (na materiale ankietowym)

Krzyż, który weźmiesz na siebie, po drodze się zgubi.
Krzyż, którego nie przyjmiesz, będzie ci leżał w poprzek każdej drogi.

Phil Bosmans

Krzyż jest znakiem i symbolem towarzyszącym człowiekowi od wielu wieków. Jego znaczenie symboliczne, szczegółowo opisane w pracach etnologów i etnografów, nie ogranicza się wyłącznie do sfery *sacrum*. Ilustrują to wybrane słowniki symboli. Krzyż zazwyczaj wiązano z kultem sił przyrody. Był azjatyckim i germańskim symbolem światła i słońca, oznaczeniem cyklu rocznego i zasadą życia (Forstner 1990: 13), łącząc przy tym przeciwności: wschód i zachód, północ i południe. Był traktowany jako znak ornamentacyjny, umieszczany na budowlach i grobach. Do V wieku p.n.e. symbolizował życie, zdrowie i ochronę przed śmiercią. Później stał się symbolem śmierci (w Persji, Macedonii, Kartaginie i w Rzymie). Szczególnego znaczenia nabral w chrześcijaństwie, oznaczając narzędzie męki i śmierci Chrystusa, Jego ukrzyżowanie i ofiarę. Stał się wówczas symbolem cierpienia, prowadzącego do zmartwychwstania.

Manfred Lurker (2011: 437) podkreśla, że:

Krzyż z podstawowymi elementami w postaci linii pionowej i poziomej należy do najstarszych znaków ludzkości [...] posiada on wiele symbolicznych aspektów, występuje jako punkt środkowy i końcowy świata, jest wprzęgnięciem w ziemskość i rozpięciem w nieśmiertelność. Tajemnica krzyża polega właśnie na godzeniu wszelkich sprzeczności; w krzyżu świat, człowiek i bóstwo łączą się w jedno.

Jak pisze Mircea Eliade (1993: 283-284), według mitów starożytnego Bliskiego Wschodu krzyż został zrobiony z drzewa żywota (za: Wünsch 1905: 13 i n.), rosnącego w raju, dlatego też mogło wskrzeszać zmarłych. Średniowieczna łacińska legenda (Graf 1892: 78-81), szeroko rozpowszechniona w Europie, głosi, że

Adam, żyjąc 932 lata w dolinie Hebron, zachorował i pragnął już umrzeć, więc wysłał Seta, swojego syna, aby ten uprosił miłosierdzie dla niego u wrót raju. Archanioł pilnujący wejścia kazał Setowi trzy razy spojrzeć na raj. Przy pierwszym spojrzeniu Set zobaczył wodę i cztery rzeki, a nad tą wodą uschnięte drzewo. Gdy spojrzął po raz drugi, drzewo oplatał wąż. Kiedy popatrzył trzeci raz, zobaczył, że drzewo wznosiło się aż do nieba, u szczytu drzewa było niemowlę (Chrystus), a korzenie tego drzewa sięgały do piekieł. Anioł wyjaśnił Setowi, że zobaczył drzewo żywota, znajdujące się w centrum świata i przechodzące przez wszystkie sfery kosmiczne oraz zapowiedział przyjście Zbawiciela. Dał mu także trzy ziarna z owocu drzewa wiadomości dobrego i złego i polecił położyć je na języku Adama, który dzięki temu umrze po trzech dniach. Adam, wysłuchawszy opowiadania Seta, zrozumiał, że ludzkość będzie zbawiona, ucieszył się i dlatego po raz pierwszy od wygnania z raju roześmiał się. Kiedy umarł, z ziaren położonych na jego języku przez Seta wyrosły trzy drzewa, a Mojżesz przesadził je na górę zwaną Tabor (lub Horeb), czyli „centrum świata”. Po tysiącu lat drzewa zostały przeniesione przez Dawida do Jerozolimy, która też była miejscem centralnym. Po wielu perypetiach na koniec te drzewa połączyły się w jedno i z niego zrobiono krzyż Zbawiciela. Krew Chrystusa, którego ukrzyżowano w centrum świata, tam, gdzie Adam był stworzony i pochowany, upadła na czaszkę Adama i w ten sposób chrzcząc, odkupiła go z jego grzechów.

Germańska legenda, którą za Wünschem (1905:15 i n.) referuje Eliade, przyjmuje, że krzyż to drzewo, swymi korzeniami sięgające do piekła, szczyt tego drzewa jest przy tronie Boga, a jego gałęzie (ramiona) obejmują świat (Eliade 1993: 284). Krzyż jest traktowany jako Drzewo Życia, którego owocem jest Jezus Chrystus (por. Graf 1996: 59 i n.). „Podobnie jak Drzewo Życia, krzyż jest osią świata” (Cirlot 2000: 208).

Jako narzędzie śmierci Chrystusa krzyż stał się znakiem chrześcijan i gestem liturgicznym, a przede wszystkim symbolem odkupienia człowieka i pojednania z Bogiem. Krzyż jest też gestem wykonywanym podczas modlitwy (przeżegnanie się) i błogosławieństwa. Jako znak sakralny chroni przed demonami oraz nieszczęściami i bywa w związku z tym stawiany wszędzie tam, gdzie grasują (mogą grasować) złe moce, zwłaszcza zaś w miejscach zbrodni, na rozstajnych drogach, na grobach i – również w celach ochronnych – jest też noszony przez ludzi na szyi. Na planie krzyża były budowane kościoły.

Można powiedzieć, że krzyż od wieków łączył przeciwności, wiążąc ze sobą przeciwległe kierunki świata oraz życie i śmierć, a nawet spełniając funkcję drzewa życia. Jest znakiem chrześcijan, symbolem odkupienia i znaczącym gestem oraz ma moc odpędzania złych sił.

Głównym celem artykułu jest prezentacja semantyki słowa *krzyż* we współczesnej polszczyźnie studentów lubelskich wyższych uczelni i przemian tej semantyki w ostatnim dwudziestolecu. Zostanie ona przedstawiona w kontekście kultury i słowników języka polskiego. Artykuł pozwala na porównanie danych symbolicznych, zewnątrzjęzykowych i językowych.

Wiesław Boryś (2005: 268) w *Słowniku etymologicznym języka polskiego* podaje, że słowo *krzyż* jest notowane w polszczyźnie od XIV wieku w kilku znaczeniach: 'przedmiot, figura z dwóch linii złożonych na krzyż; rodzaj dawnej szubienicy, symbol chrześcijaństwa, krucyfiks', 'część kręgosłupa, plecy' i jest wczesnym zapożyczeniem z języka staroczeskiego *křiž* 'męka, katusze', por. czeskie *křiž*, staro-cerkiewno-słowiańskie *križb* czy chorwackie *kríž*. Do staroczeskiego słowo przeszło z łaciny (przez języki romańskie i południowosłowiańskie). Łaciński rzeczownik *crux, crucis* miał znaczenie 'krzyż, pal, szubienica', 'ukrzyżowanie', 'męka, katusze', 'dręczyciel' (za: Kumaniecki 1973: 133), a zatem nazywał narzędzie lub sposób zadawania śmierci (albo też człowieka ją zadającego). Podobnie wywodzą to słowo inne słowniki etymologiczne.

W najważniejszych słownikach języka polskiego, takich jak: *Słownik języka polskiego* S. B. Lindego (1860), tzw. *Słownik wileński* (Zdanowicz 1856), tzw. *Słownik warszawski* (Karłowicz, Kryński, Niedźwiedzki 1927), *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego (1969), *Słownik języka polskiego* pod red. M. Szymczaka (1978), *Słownik współczesnego języka polskiego* pod red. B. Dunaja (1998), *Inny słownik języka polskiego* pod red. M. Bańki (2000), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* pod red. H. Zgólkowej (2000), *Uniwersalny słownik języka polskiego* pod red. S. Dubisza (2003), a także w słownikach frazeologicznych: *Słownik frazeologiczny języka polskiego* S. Skorupki (1968), *Praktyczny słownik frazeologiczny* pod red. S. Bąby (2002) *krzyż* ma znaczenia dosyć stałe. Jako pierwsze jest podawane znaczenie 'przedmiot, figura, dwie linie przecinające się pod kątem prostym' lub 'szubienica' (Zdanowicz 1856: 1/538), następnie 'symbol wiary chrześcijańskiej, Chrystus' (Karłowicz, Kryński, Niedźwiedzki 1927 i słowniki wydane po 1945 roku), w słownikach Lindego i Zdanowicza to znaczenie jest poprzedzone znaczeniem anatomicznym 'część pleców', które w słownikach późniejszych jest kolejne oraz znaczeniem 'narzędzie śmierci' obecnym potem już tylko w słownikach Bańki (2000: 1/720-721) i Dubisza (2003: 2/338), a pozostałe znaczenia to 'herb, godło, odznaka', 'gest', 'cierpienie' (wymieniane na różnych miejscach). Powszechne derywaty to: *krzyżyk* 'mały krzyż – godło chrześcijaństwa', 'mały krzyż – obrzędowy ruch ręką', 'znak graniczny złożony z dwóch przecinających się linii', 'o wieku ludzkim: każdy dziesiątek lat', *krzyżykowy*, *krzyżowy* 'tworzący kształt krzyża, krzyżujący się lub skrzyżowany', 'dotyczący krzyża, odnoszący się do krzyża – godła chrześcijaństwa', 'trudny, ciężki do przeżycia', 'odnoszący się do krzyża – części kręgosłupa', 'odnoszący się do wypraw krzyżowych albo krzyżowców', *krzyżować* 'układać coś na krzyż', 'niweczyć, unicestwiać, psuć coś (najczęściej plany, zamiary itp.)', 'łączyć płciowo lub wegetatywnie dwa różne genetycznie organizmy w celu uzyskania potomstwa dziedziczącego nowe cechy', 'przybijać lub przywiązywać do krzyża, zadawać komuś śmierć przez ukrzyżowanie', *krzyżować się* 'być ułożonym na krzyż, przebiegać prostopadle do siebie, rozchodzić się na różne strony z jednego punktu', nadto: *krzyżak*, *Krzyżak*, *krzyżacki*, *krzyżactwo*, *krzyżakowy*, *krzyżmo*, *krzyżodziób*, *krzyżowiec*, *krzyżownica*, *krzyżówka*, *krzyżówkowiec*, *krzyżówkowy*.

Jak podaje Stanisław Skorupka, najczęstsze związki frazeologiczne, w które wchodzi *krzyż*, to: *bóle, łamanie w krzyżu; jak z krzyża zdjęty* ‘wyglądający bardzo źle, wymizerowany’; *parę osób na krzyż* ‘bardzo mało osób’; *przekroić coś na krzyż* ‘na cztery części’; *na krzyżu dróg* ‘na skrzyżowaniu’; *leżeć, paść krzyżem* ‘twarzą do ziemi z rozpostartymi ramionami’; *mieć z kimś, znosić od kogo krzyż* ‘mieć z czyjegoś powodu kłopoty, zmartwienia’; *kłaść, położyć, postawić krzyż* ‘uznać co za stracone, zrezygnować z czego; uznać co za zakończone’; *podpisywać się krzyżem* ‘znakami krzyża zamiast liter’; *przetrącić komu krzyż* ‘uszkodzić kręgosłup’; *zrobić znak krzyża, żegnać się krzyżem* ‘przeżegnać kogo albo przeżegnać się’ (Skorupka 1968: 363).

W nowszym *Słowniku frazeologicznym współczesnej polszczyzny* są już tylko dwa związki frazeologiczne: *jak z krzyża zdjęty* ‘wyglądający źle, zmęczony, wymizerowany’, drugi – *mieć z kimś, z czymś krzyż pański* ‘mieć z czyjegoś, z jakiegoś powodu kłopoty, zmartwienia’ (Bąba, Liberek 2002: 325), ale zarazem według tego samego słownika *droga krzyżowa* to ‘życie pełne udręczeń, kłopotów, trudności, przeciwności, przeszkody, jakie ktoś musi pokonać, realizując swoje zamierzenia, natomiast *położyć, postawić krzyżyk na kimś, na czymś* to ‘zrezygnować z kogoś, z czegoś, uznać coś za stracone, nie warte zachodu’.

Władysław Kopaliński w *Słowniku mitów i tradycji kultury* (1987: 553-555) notuje jeszcze kilka powszechnie znanych i używanych przez Polaków, choć nienotowanych w słownikach, frazeologizmów: *nosić (brać, dźwigać) swój krzyż* ‘brzemień swych cierpień i trosk; por. Mt 10, 38; Łk 14, 27; aluzja do starorzymskiej ustawy nakazującej skazanym na ukrzyżowanie nieść swój krzyż na miejsce egzekucji’ (Kopaliński 1987: 554). W *Słowniku symboli* natomiast Kopaliński wskazuje jeszcze, że *krzyżyk* to ‘10 lat. Rozpocząć szósty krzyżyk – skończyć 50 lat. Nazwa od rzymskiej dziesiątki: X. Przysłowie: Nie popisuj się przed nikim przybywającym krzyżykiem, tj. nie chwal się swym wiekiem’ (1991: 176).

Najnowsze słowniki języka polskiego podają jeszcze: *krzyż na drogę* (wcale nie nowe). Jak mówi ks. Tomasz Jaklewicz:

Można zaobserwować, jak w języku zmieniło się znaczenie tego sformułowania. W codziennym, potocznym języku powiedzieć komuś „krzyżyk na drogę” to znaczy właściwie: „Idź sobie swoją drogą, rób co chcesz, pewnie się rozbijesz, nie zwracaj mi głowy”. Brzmi to negatywnie. Natomiast dawniej powiedzieć komuś: „Krzyż na drogę” znaczyło właśnie udzielić błogosławieństwa, jakby powiedzieć: „Niech twoja droga będzie drogą szczęśliwą, niech cię zaprowadzi do celu”. Paradoksalnie oba te znaczenia można odnaleźć w tajemnicy Krzyża, bo w Krzyż jest wpisane odrzucenie. Odrzucenie Chrystusa, a więc odrzucenie Boga. Krzyż nie jest czymś przyjemnym, to jest droga przeklęta. A jednocześnie, dzięki Chrystusowi, stała się ona drogą błogosławioną. W sam krzyż jest wpisane to napięcie, że to co trudne, to co ciężkie, to co przeklęte, staje się błogosławione. I w tym znaczeniu „krzyż na drogę”. Myślę, że gdzieś oba te znaczenia uda nam się wydobyć, żeby pokazać krzyż jako najgenialniejszy skrót tego, o co chodzi ostatecznie w chrześcijaństwie (Radio Watykańskie, 20.02.2011).

Tabela 1. Znaczenie słowa „krzyż” w słownikach języka polskiego i słownikach frazeologicznych

	Linde	Słownik języka polskiego	Słownik zwany wileńskim	Słownik zwanym warszawskim	Dorozewski	Słownik języka polskiego	Sławski	Słownik etymologiczny języka polskiego	Skorupka	Słownik frazeologiczny języka polskiego	Szymczak	Słownik języka polskiego	Bąba	Praktyczny słownik frazeologiczny języka polskiego	Dunaj	Słownik współczesnego języka polskiego	Banko	Inny słownik języka polskiego	Dubisz	Uniwersalny słownik języka polskiego
Dwie linie	+ 1	+ 1	+ 1	+ 1	+ 1	+ 1	+ 1	+ 1	+ 1	+ 1	+ 1	+ 1	+ 1	+ 1	+ 1	+ 1	+ 1	+ 1	+ 1	+ 1
Szubenica							+ 2													
Symbol wiary chrześcijańskiej, Chrystusa	+ 4	+ 4	+ 2	+ 1	+ 2	+ 3	+ 3	+ 3	+ 2	+ 2	+ 2	+ 2	+ 2	+ 2	+ 2	+ 2	+ 2	+ 2	+ 2	+ 2
Anatomia	+ 2	+ 2	+ 4	+ 4	+ 4	+ 4	+ 4	+ 4	+ 6	+ 6	+ 6	+ 6	+ 6	+ 6	+ 5	+ 5	+ 4	+ 4	+ 4	+ 5
Narzędzie śmierci	+ 3	+ 3															+ 3	+ 3	+ 3	+ 6
Herb, godło, odznaka	+ 6	+ 6									+ 5	+ 5	+ 5	+ 5	+ 5	+ 5	+ 5	+ 5	+ 5	+ 5
Gest	+ 5	+ 5	+ 5	+ 2	+ 2	+ 4	+ 4	+ 4	+ 4	+ 4	+ 4	+ 4	+ 4	+ 4	+ 4	+ 4	+ 4	+ 4	+ 4	+ 4
Cierpienie, udręka, związki frazeologiczne			+ 3	+ 3	+ 3	+ 5	+ 5	+ 5	+ 1	+ 1	+ 3	+ 3	+ 3	+ 1	+ 3	+ 3	+ 5	+ 5	+ 5	+ 3

Uwaga: w tabeli zaprezentowano znaczenia słowa *krzyż*. Poszczególne znaczenia słowa umieszczono w kolejnych wersach, natomiast w kolumnach umieszczono kolejno – od najstarszego – analizowane słowniki języka polskiego, a następnie słowniki frazeologiczne. W ten sposób uzyskano możliwość wskazania, które znaczenia są odnotowane w których słownikach (znak „+” i na którym miejscu (informuje o tym cyfra).

Źródło: Opracowanie własne.

Zestawienie to pokazuje stałość i stabilizację znaczenia słowa na poziomie systemu językowego. *Krzyż* to znak i godło chrześcijaństwa, symbol cierpienia i odkupienia. W polskich frazeologizmach natomiast *krzyż* jest przede wszystkim ciężarem i cierpieniem człowieka, rzadziej (np. dawne *krzyż na drogę*) znakiem błogosławieństwa.

Już tu widać inność kultury polskiej od kultury uniwersalnej. *Krzyż* nie tyle łączy przeciwności, ile symbolizuje chrześcijaństwo (brak tego znaczenia w zideologizowanym słowniku Doroszewskiego oraz w jednym z najnowszych słowników – Zgółkowej) i jest gestem błogosławieństwa oraz symbolem cierpienia i narzędziem śmierci (w słownikach frazeologicznych to znaczenie jest najważniejsze). Być może pozostałością łączenia przeciwieństw jest tylko znaczenie anatomiczne, tj. *krzyż* w znaczeniu ‘kręgosłup’, łączący górę i dół.

Krzyż, będący chrześcijańskim znakiem męki Chrystusa, był nieustannie przywoływany w nauczaniu papieża Jana Pawła II. Artystycznie uformowany krucyfiks był używany przez papieża jako pastorał.

Podczas pielgrzymki do Polski w 1987 Jan Paweł II mówił w Krakowie: „Bądź pozdrowiony, *Krzyżu* Chrystusa! Gdziekolwiek znajduje się twój znak, Chrystus daje świadectwo swojej Paschy: owego »przejścia ze śmierci do życia«. I daje świadectwo miłości, która jest mocą życia – miłości, która zwyciężają śmierć”. (Jan Paweł II, 2005: 443, Homilia Kraków, 10 czerwca 1987).

Ósmego czerwca tego samego roku w Warszawie Papież cytował ks. Jerzego Popiełuszkę: „W znaku *krzyża* ujmujemy dziś to, co najbardziej piękne i wartościowe w człowieku. Przez *krzyż* idzie się do zmartwychwstania. Innej drogi nie ma”. (Popiełuszko, 1992: 53).

W tekstach kapłanów *krzyż* niejako z definicji jest znakiem łączącym ziemię z niebem, tym co zwycięża śmierć i prowadzi ludzi ku zmartwychwstaniu. Jednocześnie jest znakiem cierpienia – cierpienia koniecznego, aby dokonało się zbawienie, cierpienia Chrystusa i ludzi, a zwłaszcza wszystkich chrześcijan.

W 1990 roku wśród lubelskich studentów przeprowadzono ankietę ASA 90. Ankieta, przeprowadzona wśród około 1000 studentów, była częścią badań nad znaczeniem nazw wartości w polszczyźnie w okresie transformacji ustrojowej. Badania prowadził zespół lubelskich naukowców (językoznawca – Małgorzata Mazurkiewicz i psycholog – Piotr Brzozowski) pod kierunkiem Jerzego Bartmińskiego. Celem ankiety była obserwacja zmian semantyki nazw polskich wartości w języku najmłodszej polskiej inteligencji w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Każdemu z respondentów zadano pytanie: „Co według Ciebie stanowi o istocie prawdziwego *X-a* [tu wstawiano nazwę jednej ze 100 wartości]?”. Każdy był pytany o 10 różnych nazw wartości, razem przebadano około 1000 osób, uzyskując około 10 000 wypowiedzi. Analogiczneankiety przeprowadzono jeszcze dwukrotnie – w roku 2000 (ankietę przeprowadziła Beata Żywicka) (ASA 2000) i w roku 2010 (ankietę przeprowadziły Beata Żywicka i Małgorzata Brzozowska) (ASA 2010). Ze względów organizacyjnych około 25% ankiet przeprowadzono po

10 kwietnia 2011 roku. Studenci mieli odpowiedzieć w sposób dogodny dla nich; ani forma, ani obszerność odpowiedzi nie były narzucone.

Analizę¹ przeprowadzono zespołowo (w badaniach brali udział w kolejności alfabetycznej: Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Małgorzata Brzozowska, Irina Lappo, Urszula Majer-Baranowska, Beata Żywicka), pod kierunkiem J. Bartmińskiego. Całe wypowiedzi (różnej długości) zostały posegmentowane i dzieliły całe wypowiedzi na konteksty minimalne – wyrażenia cytatowe, które wpisano do bazy danych i połączono w grupy bliskoznaczne, przyporządkowane wyrażeniom nadrzędnym – deskryptorom, ustalonym przez badacza. Następnie przyporządkowano je aspektom, tj. domenom wyróżnionym z określonego punktu widzenia. Przyjęto następujący zestaw aspektów (podaję w kolejności alfabetycznej oznaczeń aspektów):

A – aspekt psychospołeczny, obejmujący wyrażenia, które nazywają wszystkie postawy wobec ludzi, stosunek do ludzi (np. dobroć, altruizm), zachowania społeczne – takie, które wymagają pewnych predyspozycji psychicznych i umysłowych, np. miłość, przyjaźń, przywiązanie, szacunek, współczucie, miłosierdzie, obiektywizm, chęć niesienia pomocy, odpowiedzialność, życzliwość;

B – aspekt bytowy, obejmujący wyrażenia związane z sytuacją życiową i postawami życiowymi, posiadanymi dobrami materialnymi – dobrobytem lub biedą, porządkiem i ładem bądź bałaganem i chaosem, pracą/bezrobociem/lenistwem, przemysłem, podziałem dóbr materialnych, rozwojem, ekologią, punktualnością, nałogami, pożywieniem;

C – aspekt estetyczny, obejmujący wyrażenia, które nazywają wartości estetyczne i wartościowanie z tego punktu widzenia;

E – aspekt etyczny, obejmujący tylko wyrażenia, które wartościują eksplicytnie pod kątem dobro – zło, piękno – brzydota, pozytywny – negatywny;

F – aspekt fizyczny, obejmujący cechy fizyczne osób, przedmiotów, przestrzeni, ich formę, wygląd, strój, trwałość, fizjologię człowieka, jego zdrowie i choroby, ukształtowanie powierzchni ziemi;

G – aspekt biologiczny, obejmujący wyrażenia, które nazywają to, co należy do biologii, natury, przyrody, w tym nazwy gatunków roślin i zwierząt oraz prokreację;

H – aspekt historyczny, obejmujący wyrażenia, które nazywają wydarzenia historyczne i świadomość historyczną;

I – aspekt ideologiczny, obejmujący wyrażenia, które nazywają i charakteryzują ideologię (jako zespół idei) – postawę wobec świata, wobec własnego kraju, ojczyzny, światopogląd; także symbole ideologiczne;

K – aspekt kulturowy, obejmujący wyrażenia, które nazywają wartości kultury, zabytki, oświatę, wykształcenie, obyczaje, język, muzykę, tańce, zabawę, rozrywkę, naukę, cywilizację, działania artystyczne (i obiekty z nimi związane);

¹ Wyniki badań ankietowych z lat 1990 i 2000 wraz z ich analizą zostały opublikowane w tomie *Język wartości polityka* pod red. Jerzego Bartmińskiego (2006); hasło *krzyż* zostało tam opracowane przez Małgorzatę Brzozowską (2006a).

L – aspekt lokatywny, obejmujący wyrażenia, które lokalizują obiekty;

M – aspekt militarny, obejmujący wyrażenia, które nazywają wojny, przemoc zbrojną i działania zbrojne, terroryzm, broń (zbrojenia/rozbrojenie), politykę militarną i wszelkie militaria;

N – aspekt obejmujący wyrażenia nadrzędne semantycznie wobec analizowanej nazwy lub ekwonomiczne;

P – aspekt psychiczny, obejmujący wyrażenia, które nazywają wymiar duchowy, cechy umysłowości i charakteru (takie jak np. mądrość, odwaga itp.), emocje i intelekt, skłonności, umiejętności, talenty, zamiłowania, wszelkie zainteresowania, wszystkie poczucia, odczucia, uczucia, np. bezpieczeństwo, szczęście, lęk, komfort psychiczny, lekkość itd., indywidualizm/decyzje i działania o charakterze indywidualnym;

R – aspekt religijny, obejmujący wyrażenia, które nazywają i charakteryzują religię/Boga, symbole i wartości religijne w ogóle, zaś chrześcijańskie w szczególności oraz religijność jako postawę;

S – aspekt społeczny, obejmujący wyrażenia, które nazywają stosunek do ludzi, wszelkie zachowania społeczne; solidarność, współpracę i wzajemną pomoc; napięcia i konflikty społeczne; hierarchię społeczną; braterstwo, sprawiedliwość, tolerancję, kompromis, umiejętność komunikacji, poszanowanie praw innego człowieka; wszystkie układy rodzinne; dyskryminację (seksizm, układy, korupcja, kumoterstwo), poczucie jedności;

T – aspekt polityczny, obejmujący wyrażenia, które nazywają politykę i aparat państwowy, władzę, rząd, konstytucję, granice; suwerenność i niepodległość albo niewolę polityczną; prawo, praworządność; sądy, sądownictwo; poglądy i postawy polityczne; ustroj państwowy; współpracę międzynarodową; działalność organizacji międzynarodowych; porozumienia międzynarodowe; administrację państwową;

X – aspekt narodowościowy, obejmujący wyrażenia, które nazywają i dotyczą narodowości i narodu, rozumianych jako wspólnota społeczno-kulturowa;

? – tu zakwalifikowano odpowiedzi niejasne, zagmatwane lub – częściej – wskazujące na niewiedzę respondenta, a także brak odpowiedzi.

Poniżej przedstawiono wyniki ankiet.

W ankiecie **ASA 90** na pytanie ankiety dotyczące *krzyża* odpowiadało 96 osób, które podały łącznie 239 wyrażeń.

Najczęściej *krzyż* był wiązany przez nie z cierpieniem, czasem nazywany nawet symbolem cierpienia (43 cytaty, tj. 17,99% wszystkich wyrażeń²). Do tego metawyrażenia zaliczono następujące powtarzające się wyrażenia cytatowe³: *cierpienie/ cierpienie często oddane za innego człowieka/ cierpienie napelnione mocną wiarą i miłością/ cierpienie, które jednak wzbogaca człowieka/ ubogacenie*

² Liczba przy cytatach oznacza liczbę wyrażeń cytatowych podanych przez respondentów w odpowiedzi na pytanie ankietowe i procent tych wyrażeń wśród wszystkich odpowiedzi na pytanie.

³ Uwaga: podaję tu przykładowo jedynie najczęstsze i powtarzające się, a nie wszystkie wyrażenia cytatowe.

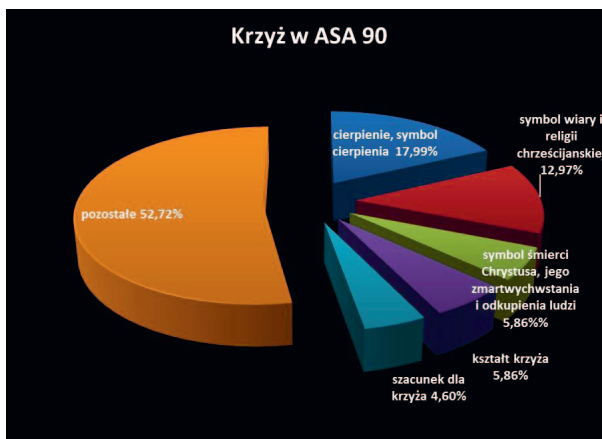
tym cierpieniem/ cierpienie, rozumienie tego cierpienia i ofiarowanie tego cierpienia w jakiejś intencji/ męźne znoszenie cierpienia/ wiąże się z cierpieniem 24; symbol cierpienia 7.

Rzadziej młodzi ludzie widzieli w krzyżu symbol wiary i religii chrześcijańskiej (31/ 12,97%) i pisali, że krzyż to: symbol chrześcijaństwa/ chrześcijaństwo/ symbol prawdziwego chrześcijanina/ symboliczność pewnych idei (chrześcijaństwo) 8; symbol wiary chrześcijańskiej/ dla chrześcijanina jest to symbol wiary/ dla ludzi wierzących istota jest jednoznaczna – kojarzy się z wiarą w Boga/ nasza wiara Boga, reprezentowanie naszej postawy jawnie, ale nie na pokaz 7.

Dwukrotnie rzadziej utożsamiano go z chrześcijańskim symbolem śmierci Chrystusa, Jego zmartwychwstania i odkupienia (14/ 5,86%). W tym przypadku wyrażenia nie powtarzają się w sposób dosłowny, jest sporo różnych wyrażeń o tym samym znaczeniu: symbol zmartwychwstania, zwycięstwa nad śmiercią/ dla chrześcijanina jest to symbol zwycięstwa nad śmiercią/ dla chrześcijanina jest to symbol zmartwychwstania 3; symbol śmierci Chrystusa/ symbol śmierci i męczeństwa Chrystusa/ najczęściej kojarzy mi się z męczeńską śmiercią Chrystusa 3.

Studenci zwracali też uwagę na charakterystyczny kształt krzyża: dwie linie przecinające się pod kątem prostym (14/ 5,86%). Tu podobnie jak poprzednio mało jest wyrażeń identycznych, ale wszystkie zachowują podobny sens: kształt/ charakterystyczny kształt 3; krzyżujące się ze sobą dwie proste linie, odcinki pod kątem prostym/ najważniejszy jest kształt: przecięcie się dwóch linii pod kątem prostym (dokładniej odcinków)/ dwie linie prostopadłe do siebie 3.

Młodzi ludzie podkreślali, że w stosunku ludzi do krzyża powinien dominować szacunek dla niego i to niezależnie od tego, jaką religię ci ludzie wyznają (11/ 4,60%): szacunek/ należy mu się szacunek/ należy mu się szacunek z racji tego, co symbolizuje/ obiekt szacunku/ oddanie należytego szacunku/ symbol, któremu należy się szacunek mimo tego, jakie wyznanie ktoś sobą reprezentuje/ uszanowanie wiary chrześcijańskiej 8.

Wykres 1. Krzyż w ASA 90 (metawyrażenia)

W ankiecie **ASA 2000** na pytanie odpowiadało 107 osób, które podały łącznie 330 wyrażań.

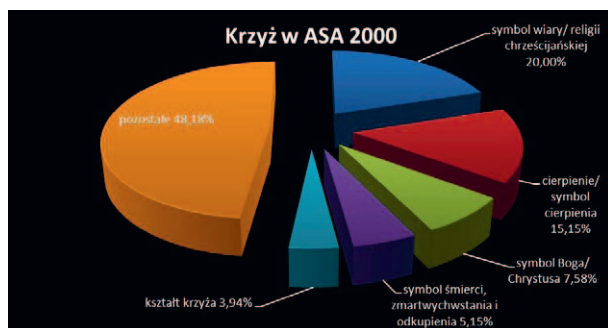
Dla lubelskich studentów w roku 2000 *krzyż* był przede wszystkim symbolem wiary/ religii chrześcijańskiej (66/ 20,00%). Respondenci pisali, że o istocie prawdziwego *krzyża* stanowi: *wiara/ wiara w Boga/ wiara jako symbol Kościoła/ wierzący człowiek powie to, że krzyż jest znakiem wiary, ale tej prawdziwej katolickiej, na którym Jezus oddał życie dla naszego zbawienia doczesnego* 18; *religia/ kojarzy mi się z religią/ jest religią* 5; *symbol chrześcijaństwa/ podstawa chrześcijaństwa/ symbol chrześcijaństwa – nadziei, że życie to tylko droga ku prawdziwemu szczęściu* 5; *symbol wiary/ symbol wiary w Boga/ symbol wiary chrześcijańskiej/ symbol wiary rzymskokatolickiej* 5; *chrześcijaństwo/ dla chrześcijanina to znak, który odznacza nas od innych wyznań/ symbol chrześcijański* 5.

Nieco rzadziej oznaczał on dla nich cierpienie/ symbol cierpienia (50/ 15,15%), jakkolwiek najczęstsze wyrażenia cytatowe wykazują wysoką powtarzalność: *cierpienie/ cierpienie prowadzące do Zmartwychwstania/ cierpienie uwieńczone zwycięstwem/ pomaga zrozumieć istotę cierpienia za.../ znak cierpienia/ ludzkie cierpienie i bóle życia codziennego/ przez krzyż człowiek podejmuje cierpienie/ powinien być zastanowieniem nad cierpieniem* 25.

O połowę mniej poświadczeń miały wypowiedzi, w których respondenci podkreślali związek *krzyża* z Bogiem/ Chrystusem albo podawali, że jest on symbolem Boga/ Chrystusa (25/ 7,58%): *Chrystus/ osoba Chrystusa/ Jezus/ postać Jezusa, Jezus Chrystus/ często noszony na szyi ma przypominać o Jezusie Chrystusie/ kojarzy mi się z Chrystusem, dlatego też to kojarzy mi się z katolicyzmem* 10.

Jeszcze rzadziej studenci widzieli w nim symbol śmierci, zmartwychwstania i odkupienia (17/ 5,15%): *odkupienie/ znak męczeństwa i odkupienia/ w tradycji chrześcijańskiej także jest symbolem odkupienia* 4; *zbawienie/ wieczne życie poprzez zbawienie* 4.

Mniejszą rolę odgrywał dla nich kształt *krzyża*, chociaż opisywali go dosyć skrupulatnie (13/ 3,94%) i w związku z tym niejednakowo: *dwie prostopadłe deski/ dwie skrzyżowane proste/ dwa prostopadłe odcinki, z czego pionowy jest dłuższy, natomiast poziomy jest krótszy, ale nie zawsze, bo np. krzyż PCK ma oba odcinki równe/ składa się z dwóch, różnej długości ramion np. drewnianych. Krótsze ramię jest w środku swej długości przymocowane do dłuższego, w około 1/3 jego długości ramiona tworzą kąty proste/ ramię krótkie i długie odpowiednio skrzyżowane/ znak – element pionowy i poziomy skrzyżowane (przecinające się) w połowie przynajmniej jednego z nich* 6.

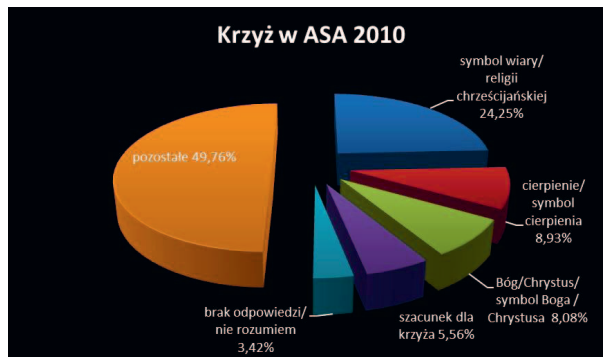
Wykres 2. Krzyż w ASA 2000 (metawyrażenia)

W najnowszej ankiecie **ASA 2010** na pytanie ankiety odpowiadało 112 osób, podały one łącznie 235 wyrażen⁴. Ankieta była przeprowadzana podczas nieustannej dyskusji o obecności religii w ogóle, zaś w szczególności krzyża i innych symboli religijnych w obiektach i życiu publicznym (społecznym, politycznym), po części zaś także podczas działań związanych z katastrofą smoleńską – w tym działań związanych z upamiętniającym ją krzyżem przed Pałacem Prezydenckim w Warszawie.

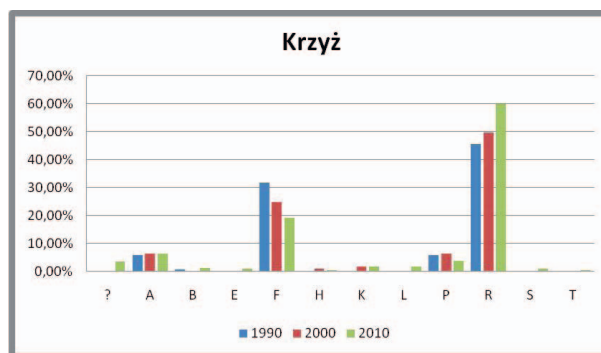
Najczęściej respondenci ankiety łączyli krzyż z wiarą, nazywali go też symbolem wiary/ religii chrześcijańskiej (57/ 24,25%): *wiara/ wiara w Boga/ jest symbolem wiary/ symbol chrześcijański/ symbol chrześcijaństwa/ religia* 57;

- *cierpienie/ symbol cierpienia* (F) (21/ 8,93%): *cierpienie/ pokorne znoszenie cierpienia/ cierpienie bezinteresowne/ cierpienie, które ma sens* 20;
- *Bóg/ Chrystus/ symbol Boga/ Chrystusa* (19/ 8,08%): *Jezus/ Jezus Chrystus* 5;
- *szacunek* (13/ 5,56%): *szacunek/ szacunek do rzeczy świętych/ szanowanie go/ poszanowanie* 6;
- aż 8 osób (3,42%) odpowiedzi to brak odpowiedzi albo stwierdzenia typu: *nie rozumiem/ w jakim sensie?*

⁴ Rzucą się tu w oczy inny sposób odpowiadania na pytania ankiety (dotyczy to wszystkich pytań) – o ile w ankietach z lat 1990 i 2000 odpowiedzi były często rozbudowane, miały postać tekstów jedno- lub nawet kilkudzaniowych, to w 2010 roku studenci odpowiadali w sposób szybki, skrótowy, wręcz lakoniczny, często pojedynczymi słowami – nie można w tym momencie rozstrzygnąć, co było tego przyczyną: przyzwyczajenie do wypełniania ankiet, niechęć do tej czynności, nieprzyjazny stosunek do pytań o wartości czy też coś jeszcze innego, np. nawyk, przyzwyczajenie do skrótowości i lakoniczności wypowiedzania się, związany z bezustannym pośpiechem, tempem życia? W każdym razie można zaobserwować wyraźnie dużo większą typowość, powtarzalność podawanych wyrażen i brak oryginalności w tym zakresie.

Wykres 3. Krzyż w ASA 2010 (metawyróżnienia)

Wykres 4. Krzyż w ASA (w układzie aspektowym)

Wykres 4 pokazuje, ile procent wyrażeń użytych przez respondentów w opisie *krzyża* należało do jakiego aspektu semantycznego. Wyróżniono przy tym następujące aspekty: ? – odpowiedzi niejasne, brak odpowiedzi, A – aspekt psychospołeczny, B – aspekt bytowy, E – aspekt etyczny, F – aspekt fizyczny, H – aspekt historyczny, K – aspekt kulturowy, L – aspekt lokatywny, P – aspekt psychologiczny, R – aspekt religijny, S – aspekt społeczny, T – aspekt polityczny⁵. Najczęściej przywoływane są aspekty: religijny, fizyczny, psychospołeczny i psychiczny, a zupełnie brak tu aspektów: ideologicznego, narodowościowego, militarnego oraz (rzadszych) estetycznego i nadrzędnego. Dziwić może (pozytywnie) to, że *krzyż* w żadnej z trzech ankiet nie jest związany z jakąkolwiek ideologią ani tendencjami nacjonalistycznymi.

W 1990 roku *krzyż* był wiązany przez respondentów ankiety przede wszystkim z cierpieniem i to cierpienie symbolizował. Poza tym był uważany za symbol wiary i religii chrześcijańskiej. Te cechy składały się na dominantę semantyczną słowa, a wskaźnik stereotypizacji⁶ wynosił 33,89. Kolejne cechy *krzyża* padały znacznie

⁵ Definicje poszczególnych aspektów zob. Brzozowska 2006b: 40-41.

⁶ Wskaźnik stereotypizacji to wskaźnik „pokazujący procentowy udział liczby wyrażeń tekstowych należących do dwóch najliczniejszych deskryptorów wśród wszystkich wyrażeń tekstowych w danym haśle” (Brzozowska 2006b, 39-40, za: Bartmiński 1988).

rzadziej. Czterokrotnie respondenci nie udzielili odpowiedzi lub podali odpowiedź *nie wiem*. Jest to zdecydowanie religijne, ewangeliczne znaczenie *krzyża*.

W 2000 roku *krzyż* był także symbolem wiary/ religii chrześcijańskiej oraz był wiązany z cierpieniem (był symbolem cierpienia). Wskaźnik stereotypizacji wynosił 36,97. W centrum semantycznym znalazły się zatem te same cechy (ich kolejność została jedynie odwrócona). Na trzecim miejscu respondenci wymienili cechę Bóg/ Chrystus/ symbol Boga/ Chrystusa (25 wskazań wobec 8 w 1990 roku). Rzadziej niż w ASA90 wskazywano, że *krzyż* jest przedmiotem, któremu należy się szacunek. Jedna osoba pozostawiła to pytanie bez odpowiedzi, dla jednej pytanie było zbyt trudne, trzy podważyły jego sens. Tak jak w ASA90, jest to religijny, ewangeliczny profil *krzyża*.

W ankiecie ASA 2010 *krzyż* również był wiązany przede wszystkim z wiarą i religią (wiara/ symbol wiary/ religii chrześcijańskiej) (24,25% wobec 21,82% w ASA2000 i 15,90% w ASA90) oraz – w znacznie mniejszym stopniu – z cierpieniem (8,9% wobec 15,15% w ASA2000 i 17,99% w ASA90). Wskaźnik stereotypizacji wynosi więc 33,19. Cecha Bóg/ Chrystus/ symbol Boga/ Chrystusa znalazła się podobnie jak w ASA2000 na trzecim miejscu. Wyraźnie natomiast zwiększyła się ranga cechy mówiącej, że *krzyżowi* należy się szacunek – czwarte miejsce, 13 poświadczeń i 5,56% wobec 11/4,60% w ASA90 i jedynie 5/1,52% w ASA2000. Aż 8 osób, tj. 3,42% odpowiedzi to brak odpowiedzi albo stwierdzenia typu: *nie rozumiem/ w jakim sensie?* wobec 5/1,52% w ASA2000 i 4/1,67% w ASA90.

Być może zwiększenie częstości podawania tych dwóch ostatnich cech oraz jednostkowe pojawienie się odpowiedzi *odwrotnie, niż dla obrońców spod Pałacu Prezydenckiego* jest odpowiedzią na walkę o „krzyż prezydencki” po katastrofie smoleńskiej.

W sposób istotny statystycznie zmienił poziom zmian aspektu religijnego i fizycznego (wydaje się, że kształt *krzyża* jest tak oczywisty, że się już o nim prawie nie mówi); (Brzozowska 2006c).

Dla lubelskich studentów *krzyż* jest cały czas symbolem – symbolem chrześcijaństwa i symbolem cierpienia i męczeństwa. Niestety, na podstawie tych ankiet niemożliwe jest ustalenie rangi *krzyża* jako symbolu i wartości.

Jeżeli zestawimy ze sobą teraz trzy ujęcia symboliki i semantyki *krzyża* w słownikach kulturowych, słownikach języka polskiego i wypowiedziach studenckich, to zauważymy, że w polszczyźnie:

- 1) Najbardziej aktualne są te elementy znaczenia *krzyża*, które odnoszą się do cierpienia i męczeństwa.
- 2) *Krzyż* od samego początku jest też znakiem i symbolem Chrystusa i chrześcijaństwa.

Zatraca się natomiast w języku polskim symbolika *krzyża* jako drzewa życia i jakkolwiek gdzieś głęboko pewnie istnieje, to jest już zupełnie nieuświadomiana przez lubelskich studentów.

Literatura:

- Bańko Mirosław, 2000, *Inny słownik języka polskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bartmiński Jerzy, 1988, *Kryteria ilościowe w badaniu stereotypów językowych (cz. 2)*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, t.41, s. 91-104.
- Bartmiński Jerzy (red.), 2006, *Język wartości polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bąba Stanisław, 1995, *Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bąba Stanisław, Liberek Jarosław, 2002, *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Boryś Wiesław, 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Brzozowska Małgorzata, 2006a, *Krzyż [w:] Język wartości polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 571-576.
- Brzozowska Małgorzata, 2006b, *O przebiegu badań nad zmianami w rozumieniu nazw wartości w latach 1990–2000, [w:] Język wartości polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 36-43.
- Brzozowska Małgorzata, 2006c, *Istotność statystyczna różnic w rozumieniu nazw wartości w ankietach ASA 1990 i ASA 2000, [w:] Język wartości polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 44-61.
- Cirlot Juan Eduardo, 2000, *Słownik symboli*, przeł. I. Kania, Kraków: Znak.
- Doroszewski Witold (red.), 1958–1969, *Słownik języka polskiego*, Warszawa: PWN.
- Dubisz Stanisław (red.), 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dunaj Bogusław (red.), 1998, *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Przegład Readers Digest.
- Eliade Mircea, 1993, *Traktat o historii religii*, przeł. J. Wierusz-Kowalski, wstęp L. Kołakowski, Łódź: Wydawnictwo OPUS.
- Forstner Dorothea, 1990, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, przeł. i oprac. W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turzyński, Warszawa: PAX.
- Graf Arturo, 1892, *Miti, Leggende E Superstizioni del Medio Evo*, vol. I: *Il Mito del Paradiso Terreste Il Riposto Dei Dannati La Credenza Nella Fatalità*, Firenze – Roma, zwł. rozdz. IV: *I viaggi al Paradiso terrestre*, s. 73-126.
- Jaklewicz Tadeusz, http://storico.radiovaticana.org/pol/storico/2010-2/358674_krzyz_na_droge_rozmowa_z_ks_t_jaklewiczem.html (dostęp: 15.04.2011).
- Jan Paweł II, 2005, *Pielgrzymki do Ojczyzny 1979–1983–1987–1991–1995–1999–2002. Przemówienia, homilie*, Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Karłowicz Jan, Kryński Adam Antoni, Niedźwiedzki Władysław (red.), 1900–1927, *Słownik języka polskiego [zwany Słownikiem warszawskim]*, Warszawa: Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego.

- Kopaliński Władysław, 1987, *Słownik symboli i mitów kultury*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Kopaliński Władysław, 1991, *Słownik symboli*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Kumaniecki Kazimierz, 1973, *Słownik łacińsko-polski*, według słownika Hermana Mengo i Henryka Kopii, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Linde Samuel Bogumił, 1854–1860, *Słownik języka polskiego*, Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Lurker Manfred, 2011, *Przesłanie symboli w mitach, kulturach i religiach*, przeł. R. Wojnakowski, Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Popiełuszko Jerzy, ks., 1992, *Kazania 1982–1984*, wstęp i oprac. ks. J. Sochoń, Warszawa: Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej.
- Skorupka Stanisław, 1968, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Sławski Franciszek, 1952-, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- Szymczak Mieczysław (red.), 1978, *Słownik języka polskiego PWN*, Warszawa: PWN.
- Wünsch August, 1905, *Die Sagen vom Lebensbaum und Lebenswasser: Altorientalische Mythen*, Leipzig: Pfeiffer, 1905. IV, 108 Seiten.
- Zdanowicz Aleksander i in., 1856, *Słownik języka polskiego obejmujący: oprócz zbioru właściwie polskich, znaczną liczbę wyrazów z obcych języków polskiemu przyswojonych; nomenklatury tak dawne, jak też nowo w użycie wprowadzone różnych nauk, umiejętności, sztuk i rzemiosł; nazwania monet, miar i wag główniejszych krajów i prowincji; mitologję plemion słowiańskich i innych ważniejszych, tudzież oddzielną tablicę słów polskich nieforemnych z ich odmianą; do podręcznego użytku [zwany Słownikiem wileńskim,]* Wilno: Słownik wydany staraniem i kosztem Maurycego Orgelbranda.
- Zgółkowa Halina, 2000, *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, Poznań: Wydawnictwo Kurpisz.

Streszczenie

Krzyż jest znakiem i symbolem towarzyszącym człowiekowi od wielu wieków. Jego znaczenie symboliczne, szczegółowo opisane w pracach etnologów i etnografów, nie ogranicza się wyłącznie do sfery *sacrum*, chociaż ta jest dominująca. Ilustrują to wybrane słowniki symboli. Głównym celem referatu jest prezentacja semantyki słowa *krzyż* we współczesnej polszczyźnie i przemian tej semantyki w czasie ostatniego dwudziestolecia. Podstawą materiałową analizy są słowniki języka polskiego i trzy ankiety przeprowadzone w odstępach dziesięcioletnich wśród studentów lubelskich wyższych uczelni (ASA 1990, ASA 2000 i ASA 2010). Na podstawie zgromadzonych materiałów można wskazać tzw. „wspólną bazę kulturową” (tzw. wiedza wspólna, wg van Dijka) i profile semantyczne *krzyża* oraz tendencje w zakresie przemian językowego obrazu *krzyża* w ostatnim dwudziestolecu (taki okres rejestrują ankiety) w oczach lubelskich studentów. Tekst pozwala na porównanie danych symbolicznych, zewnątrzjęzykowych i językowych.

Dla lubelskich studentów *krzyż* jest cały czas symbolem – symbolem chrześcijaństwa i symbolem cierpienia i męczeństwa. Wyraźnie zwiększa się przy tym nacisk na potrzebę szacunku dla *krzyża* ze strony wszystkich ludzi. Niestety, na podstawie tych ankiet niemożliwe jest ustalenie rangi *krzyża* jako symbolu i wartości.

Jeżeli zestawimy ze sobą teraz trzy ujęcia symboliki i semantyki *krzyża* w słownikach kulturowych, słownikach języka polskiego i wypowiedziach studenckich, to zauważymy, że w polszczyźnie:

- 1) najbardziej aktualne są te elementy znaczenia *krzyża*, które odnoszą się do cierpienia i męczeństwa;
- 2) *krzyż* od samego początku jest też znakiem i symbolem Chrystusa i chrześcijaństwa, któremu należy jest szacunek.

Zatraca się natomiast w języku polskim symbolika *krzyża* jako drzewa życia i jakkolwiek gdzieś głęboko pewnie istnieje, to jest już zupełnie nieuświadomiana przez lubelskich studentów.

The Semantics of the Cross in Contemporary Polish Language: As Based on Questionnaires, Culture and Dictionaries

The symbol of the cross has been with humans for centuries. Its significance, meticulously described by ethnologists and ethnographers, is not limited to the sacred, though this is the prevailing domain, which is illustrated with selected dictionaries of symbols. The main concern of the presentation is the semantics of the Polish word *krzyż*, or 'cross' in contemporary Polish, together with the changes it has undergone over the last two decades. The analyses are based on Polish dictionaries and three questionnaires conducted in ten-year intervals with students in Lublin, Poland. The data show a common cultural base (van Dijk's shared knowledge) and semantic profiles of *krzyż*, as well as changes in the semantics, as perceived by the students in Lublin. A comparison is made of extra-linguistic and linguistic symbolic data. For the students of Lublin, the cross is still a symbol of Christianity, suffering and martyrdom. Also stressed is the need for everyone to respect the cross. Unfortunately the questionnaires do not allow one to establish the rank of the cross as a symbol and a value.